

ERŐS FERENC

Bibó István társadalomlélektani előfeltevései mai szociálpszichológia tükrében

Az a nemzedék, amelyhez én is tartozom, az 1970-es években ismerkedett meg *Bibó István* munkáival, régi folyóiratokból, majd pedig, már a nyolcvanas években, az elszaporodó szamizdat-irodalomból, nem utolsósorban pedig *Szabó Miklós* legendás szabadegyetemi előadásain, szemináriumain. Én magam teljesen véletlen módon már sokkal korábban olvastam Bibót, gimnazista koromban, 1962-63 körül, amikor volt gimnáziumi magyar tanárommal, a karizmatikus hatású *Kovács Endrével* szűkebb körben a zsidókérdésről beszélgettünk. „Menj el fiam az Országgyűlési Könyvtárba, és kérd ki az 1948-as *Választ*, és olvasd el benne Bibó István zsidókérdésről szóló tanulmányát!” – mondta egyszer Kovács tanár úr. Én pedig gyanútlanul el is mentem a könyvtárba, ahol nekem, a 16-17 éves gimnazistának szó nélkül *Válasz*-kötetet, noha abban az időben Bibó még börtönben volt. Érdekes, hogy *Freud* műveit viszont még évekkel később is csak külön engedéllyel lehetett megkapni az Országgyűlési Könyvtárban.

Bár nyilván nem sokat értettem akkor Bibó tanulmányából, nagy hatással volt rám. Talán valamit mégiscsak megértettem valamit abból, mi történt szüleimmel és sorstársaival 1944-ben, kaptam valamilyen racionális magyarázatot a második világháborúra és a Soára; ha mást nem, egy olyan történeti háttérrel, amelyet másképp magyaráztak nekünk az iskolában, ha egyáltalán mondtak róla valamit. Bibó hatására kamasz koromban minden magyarul elérhető irodalmat igyekeztem elolvasni erről a témáról, és amelyet otthon, a szűk családi körben a legmélyebb hallgatás övezett. Megmaradt bennem a tanulmány első mondata, egy száraz és tényszerű megállapítás, amelyet addig sehol sem olvastam: „1941-től 1945-ig munkaszolgálatban, karhatalmi atrocitások folytán, deportálásban, megsemmisítő táborokban és a nyilas rémuralom alatt elpusztult több mint félmillió magyar zsidó.” (Bibó 1986c, 623).

Az egyetemre magyar-pszichológia szakra iratkoztam be. A pszichológia iránti érdeklődésemet tudattalanul bizonyára befolyásolta a Bibó írásával való első találkozás, hiszen már ekkor izgatott az a kérdés, amelyet Bibó egyik kor- és sorstársa, a pszichológus

Mérei Ferenc így vetett fel a negyvenes évek végén, nagyjából ugyanakkor, amikor Bibó írta a zsidókérdés-tanulmányt *Az együttes élmény* című munkájában: „hogyan lehetett milliós tömegeket úgy befolyásolni, hogy a kulturális fejlődés adott fokán ember-mészárszéket állítottak fel Európa közepén?” (Mérei 1947, 5.)

Az egyetemen Bibóról nemigen hallottam, bár a hatvanas évek végén *Pataki Ferenc* talán megemlítette nevét máig emlékezetes szociálpszichológia előadásain, a csoportközi viszonyok és konfliktusok problémája kapcsán. Börtöntársa, Mérei Ferenc is mesélt róla, amikor pszichodiagnosztikát tanultunk nála a hetvenes évek elején a Lipótmezőn. Később azután elolvastam sok más Bibó-tanulmányt is, amely rám, mint pszichológusra azzal a rendkívüli éleslátásával és világos, tiszta fogalmaival gyakorolt hatást, amellyel átláthatóvá olyan bonyolult történelmi folyamatokat és társadalomlélektani problémákat, mint például a német fasizmus okai és gyökerei, a „német hisztéria”, a közép-európai társadalomfejlődés zavarai és zsákutcái, a demokrácia válsága, a „nemzeti alkat” torzulásai.

A Bibó-recepcióban ma több tudományterület osztozik. Az életmű a történészek, politológusok, jogászok politikusok vadászterületévé vált. A pszichológusoknak nem sok jutott belőle, holott szinte közhely, hogy Bibó szeretett „pszichologizálni”; ezt olykor még hibájául is felróják. A tartózkodás érthető, mivel valóban nagy kérdés, hogyan lehet elkerülni a pszichologizálás Szkülláját és a durva gazdasági-szociológiai determinizmus Kharübdiszét a történelmi folyamatok és társadalmi jelenségek vizsgálatában? Úgy tűnik, hogy a történészek jelentős része idegenkedik - a társadalmi jelenségek „elpszichologizálásától” való félelmükben - a pszichológiai megközelítésektől, a pszichológusok viszont többnyire tartózkodnak attól, hogy a szubjektumra, az interperszonális viszonyokra vagy a kiscsoportokra, mikroközösségekre kidolgozott elméleti fogalmakat és módszereiket átvigyék tágabb csoportokra, közösségekre, elmúlt korokra. Annál is inkább, mivel az ilyen próbálkozások gyakran kudarcot vallottak vagy legalábbis kétségessé váltak, részben nem kívánatos konnotációik, részben pedig spekulativitásuk miatt (lásd a „néplélek”, a „kollektív szubjektum”, a „kollektív tudattalan” vitatott fogalmait). Mindamellet napjainkban egyre több területen mutatkozik meg az együttműködés szükséglete a történészek és a pszichológusok között, ilyen például a társadalmi emlékezet, a kollektív traumák vagy a bűnbakképzés problémája.¹

¹ Lásd pl. Gyáni 2001, Erős 2007, Virág 2011.

Bibó nem volt se pszichológus, se történész, éppen ezért sokkal merészebben léphette át a diszciplináris határokat, Nem kötötték azok a kanonizált vagy hallgatólagos szabályok, amelyek meghatározzák, hogy miképpen épülhet fel, s meddig terjedhet egy-egy tudományág paradigmája, fogalmi hálója, módszertana – legalábbis addig, ameddig egy tudományos forradalom el nem söpri az addig érvényesnek tartott paradigmákat. Bibó azonban nevezhető holmi botcsinálta, „intuitív” vagy „naiv” pszichológusnak, aki kapásból hajlamos szubjektív, lelki okot, szándékot vagy motivációt keresni egy-egy történés vagy esemény mögött (ahogy *Fritz Heider* klasszikus szociálpszichológiai kísérletének alanyai mozgó geometriai figuráknak is „szándékot” tulajdonítottak). Bibó pontosan tisztában volt a pszichológiai fogalmaknak a saját illetékességi körükön túli alkalmazásának nehézségeivel. Mint például a *Zsidókérdés*-tanulmányban írja: „mindenképpen kétséges, hogy az egyéni mélylélektan olyanféle fogalmait, mint trauma, elfojtás, gátlás, büntudat, komplexum, szorongás, kárpótlás [kompenzáció], lereagálás, feloldás, *minden további nélkül* lehessen alkalmazni közösségi jelenségekre s azok egymáshoz való viszonyára. Az analógiák nagyon termékenyek lehetnek, azonban a közösségi életben éppen a rejtettség és tudattalanság döntő mozzanatai egészen másként jelentkeznek.” (Bibó 1986c, 666). Többek közt éppen ez a módszertani reflektáltság az, ami megkülönbözteti Bibót attól a naivan pszichologizáló történelemszemlélettől is amely gyakran jellemzi a pszichohistóriai megközelítések többségét (*Erik H. Erikson, Lloyd deMause* és mások munkáit).²

Bibó munkássága még rengeteg kiaknázatlan lehetőséget rejt a pszichológusok számára. Mint *Csepeli György* írja egyik tanulmányában: „Paradox módon Bibó István abban az életében támadt fel, melyet legkevesebbre tartott. Szövegeinek alapos elolvasása arról győzi meg az olvasót, hogy Bibó zseniális szociálpszichológus volt. Híres kifejezései, a ’kollektív hisztéria’, a ’félelem’, a ’hamis realizmus’, az ’öndokumentáció szükséglete’, a ’kelet-európai kisállamok nyomorúsága’ mind interpretálhatók a modern szociálpszichológia paradigmái szerint.” (Csepeli 2001, 16). A továbbiakban négy olyan problémát szeretnék – részben Csepeli nyomán - kiemelni, amelynek pszichológiai szempontból relevánsak Bibó életművében: a hisztéria, az alkat, a csoportközi viszonyok és a politikai érzelmek kérdését.³

² Lásd pl. Botond 1998, Runyan 1998, Lackó 2001, Kiss 2011.

³ Bibó pszichológiai felfogásáról lásd részletesebben: Erős 1994, Balog 2004.

1. A „*kollektív hisztéria*” fogalma Bibó nyomán igen népszerűvé vált a magyar történeti és politikai diszkurzusban. Amit Bibó *Az európai egyensúlyról és békéről* szóló tanulmányának „A német politikai hisztéria okai és története” című fejezetében „politikai vagy közösségi hisztériának” nevez, nem azonos sem azzal, amit a hétköznapiakban hisztériának ismerünk, sem pedig azzal, amit az orvostudomány *Galenustól* és *Hippokratésztől* kezdve sokáig „női bajként” kezelt, a méh „vándorlásainak”, és egyéb, a női testben lezajló változásoknak tulajdonítva azt. A tizenkilencedik század végén lépett fel azután a híres francia pszichiáter, *Jean-Martin Charcot*, és nyomában *Sigmund Freud*, akik kimutatták, hogy a hisztéria nem egyéb, mint lelki élmények testi tünetekbe való konverziója; majd pedig a huszadik század végére a hisztéria végképp eltűnt a pszichiátria nomenklatúrájából, átadva helyét egyéb kórképeknek, mint például a *borderline* személyiségzavarnak.⁴ Ugyanakkor *Gustave Le Bon* és más tizenkilencedik század végi tömegpszichológusok a hisztériát pedig a szeszélyes, bármilyen szélsőségre hajlamos, korlátlanul befolyásolható nagy emberi csoportokra, fizikailag együtt mozgó tömegekre látták jellemzőnek, mintegy kollektív vagy „faji” sajátosságként. Bibó több helyen is hangsúlyozza, hogy a hisztéria nem az egyén betegsége, de nem is valamiféle tömeglélek, egyének felett lebegő kollektív lélek megnyilvánulása. „A közösségi hisztéria - írja - *egyéni* lelkiállapotok együttes hatásából alakul ki, azonban ezek az egyéni lelkiállapotok külön-külön nem feltétlenül hisztériások, hiszen egy-egy közösségi hisztéria gyakran több nemzedéken keresztül zajlik, s egészen más személyek élnek át bizonyos kiinduló élményeket, mások alakítanak ki egy hamis képet a közösség való állapotáról, és ismét másokon keresztül jelennek meg a közösség hisztérikus reakciói. [...] Ezért hívságos és terméketlen dolog a közösségi hisztériákat bizonyos megromlott lelkiületű egyéneknek vagy csoportoknak, társadalmi osztályoknak és politikai hitvallások híveinek tulajdonítani és azon töprengeni, hogy ezek a beteg közösségnek hány százalékát teszik ki, s hogy ezeket hogyan lehetne a közösségből kiiktatni. [...] A közösségi hisztéria ugyanis az egész közösség állapota, s hiába választjuk el a hisztéria látható hordozóit, ha közben a hisztéria feltételei és alaphelyzetei megmaradnak: a hisztéria kezdetén álló megrázkódtatások nem oldódnak fel, a hisztéria lényegét kitevő hamis helyzet nem oldódik meg. Hiába pusztítunk el minden 'gonosz' embert, a hisztéria téveszméi és hamis reakciói békés családfőkben, hatgyermekes családayakban, a légynek sem vétő szolid emberekben és nemes, magasztos, emelkedett szellemű egyénekben fognak tovább élni, s a közösség egy

⁴ Lásd erről részletesebben: Csabai 2007.

nemzedék alatt újból kitermeli a hisztéria örültjeit, haszonélvezőit és hóhérlegényeit.” (Bibó 1986b, 376.)

A hisztéria-fogalom mint metafora elég jól működik a bibói rendszerben, és meglepően pontosan írja le azokat a tüneteket, amelyek a pszichoterápia nézőpontjából hisztériás neurózisoknak lehetne nevezni, például a patológiás tárgymegszállás és ismétlés tüneteit. „A gondolkodás, az érzelmek és az aktivitás betegesen hozzákötődik egyetlen egy élmény egy bizonyos értelmezéséhez. Ebben a megrögződött, bénult állapotban az aktuális problémák megoldhatatlanná válnak, ha bármilyen vonatkozásban vannak a kritikus ponttal. Ezt azonban a közösség, csakúgy, mint az egyén, nem képes bevallani, és nem is meri magának bevallani.” (uo. 377-378.)

Bibó felfogásában a hisztériás ember és a hisztériás közösség hamis, irreális képet alkot saját magáról és a környezetéről; sőt, hamis maga a helyzet is, amelyben a szereplők találják magukat. „A hisztérius ember és a hisztérius közösség e tekintetben teljesen úgy viselkedik, mint a primitív, csak éppen a primitív nem *képes* megérteni az igazi okokat, a hisztérius pedig nem *akarja* megérteni őket. A hisztérius lélek lassan minden energiáját arra koncentrálja, hogy az őt fenyegető mágikus erőknél valami ellenmágiával úrrá legyen, s lassan élete minden függő kérdésének az elintézését attól az elégtételtől teszi függővé, melyet ennek az ellenmágiának a segítségével el fog érni. Azt az irreális világképet, melyet kiépített magának, előbb-utóbb alkalmazza a környezethez való viszonyában is, a mumusokat lokalizálja valahol a valóság világában is, és az ingerültségnek és a félelemben fogant erőszakosságnak oly erejével támad környezetére, hogy abban valóban fel is kelti azokat az ártó és megsemmisítő indulatokat és szándékokat, melyeket feltételezett nála.” (uo. 379-380.)

Bibó itt bizonyos értelemben a hisztéria Freud előtti felfogásához nyúl vissza, amennyiben a hisztérius reakciók illúzió-szerűségét, „mintha”-jellegét, teatralitását, megjátszottságát hangsúlyozza. A hisztéria freudi felfogásában ezek a megnyilvánulások – ha nehezen felismerhető módon, többszörös testi-lelki átfordítások útján – nagyon is valóságos forrásból erednek: a szubjektum által fizikai vagy lelki valóságként átélt traumából (Freudnál főként kisgyermekkori szexuális traumákból). Ennyiben tehát a bibói hisztéria-fogalmat behelyettesíthetjük a *trauma* fogalmával, annál is inkább, mivel Bibó pontosan leírja - mint a fenti idézetek tanúsítják - a *traumatikus emlékezet* sajátosságát. A mai magyar társadalom hiszterizált állapotával kapcsolatos tapasztalatok arra utalnak, hogy a trauma mint

valóságértelmezési modell oly mélyen beépült a személyes és kollektív emlékezetbe, hogy a nem traumatikus sérelmek és veszteségek is mintegy „rámintázódnak” erre a modellre, tovább nehezítve annak felismerését, hogy hol húzódnak a valóság és valóságról szóló elbeszélések közötti határai, hogy mi a „valódi” identitásunk, s mi az, ami - *Lust Iván* kifejezésével - úgynevezett identitásprotézisként, „magatartásmintákból, mozdulatokból és testtartásokból, a test felszínének sajátos felhasználásából, különböző divat- és fogyasztási cikkekből, használati szokásokból, ideológiákból és politikai nézetekből, attitűdökből, átmeneti, gyorsan cserélődő azonosításokból és idealizációkból” formálódó pótlékként áll rendelkezésünkre. (Lust 2007, 270.)

A bibói hisztéria-fogalomnak tehát – áttételesen - relevanciája van a mai társadalmi viszonyok és történések értelmezésében is. Ugyanakkor érdemes megfontolnunk *Balog Iván* figyelmeztetését, aki *A magyar hisztéria* című írásában így fogalmaz: „A ’hisztéria’ kifejezés alkalmazása egyfajta politikai pszichoterápiát feltételez. Ezért alkalmas lehet politikai ellenfelek megbélyegzésére is. A politikai pszichiátria a diktátorok kezében volt fegyver, és a társadalom demokrata pszichiátere, felnőttpedagógusai, a fogadatlan prókátorhoz hasonló, paternalisztikus szerepet játszottak. Ráadásul a hisztériát a ’hisztéria’ szó pusztá emlegetése is fokozhatja! Használatával - mint minden elmekórtani metaforával - ezért csínján kell bánni.” (Balog 2007)

2. Bibó életművén végigvonul a közösségi metafizika, a közösségi mítoszok és a *nemzeti karakterológiák* vagy alkati diszkurzusok kritikája. Ennek egyik első megnyilatkozása volt *Fritz Künkel* német pszichológus *Das Wir* című, 1940-ben magyarul is publikált könyve, amely - Bibó szavaival – nem más, mint a „pszichoanalízisből kiindult pszichoterápiai iskolák gondolatainak társadalomlélektani irányba való továbbfejlesztése”, s voltaképpen a náci közösségmítosz pszichológiai megalapozása kívánt lenni. „A szerző - írja Bibó - azt akarja bebizonyítani, hogy az egyén alanyiséga csupán álarc és illúzió; hogy valójában a közösség az, amely érez, ért, akar, cselekszik és alkot; hogy a közösség a tulajdonképpeni alany, Isten teremtő erejének a hitbizományosa s minden erkölcsi érték hordozója. Ezt pedig a könyv tapasztalati anyaga csak addig bizonyítja, amíg az anya és gyermeke közötti, nemcsak társadalmi, hanem biológiai közösségről van szó, azt pedig a szerző maga is tudja, hogy a lelki érés folyamata éppen abban áll, hogy a gyermek ebből a kezdeti közösségből kilépjen ... a cél csupán az, hogy egy konkrét közösséget minden tapasztalati igazolás, cáfolás és kritika köréből kivonjuk s a végső értékek védelme alá helyezzük, úgy azonban, hogy ezek a végső értékek a közösséget csak

védélmezhessek, de számadásra ne vonhassák. Vajon nem az 'átkos' individualizmus kísért-e akkor, amikor a szerző a közösségnek az által akar rangot adni, hogy alanyiséggel ruházza fel, holott annak rangját éppen az adja, hogy közösség és nem alanyiség?" (Bibó 1941). A „nemzeti jelleg” vagy „alkat” fogalmának hagyományos, esszencialista felfogását azóta a modern történettudomány éppúgy kritika tárgyává tette, mint a pszichológia. „A nemzeti karakter fogalma és leírása ugyanazt a pályát futotta be a történettudományban, mint a másik érintett diszciplínában, a pszichológiában: előbb a gondolati konstrukciót alkalmazták, majd distanciálva tőle, alkalmazását és szerepét tették vizsgálódás tárgyává” - írja *Hunyady György Sztereotípiák a változó közgondolkodásban* című könyvében (Hunyady 1996, 50.). Bibó a magyar történeti és politikai gondolkodásban e „distanciálás” egyik kulcsfigurája volt,⁵ hasonlóképpen *Szűcs Jenő*hoz, aki szerint a nemzeti jelleg „alapjában nem magyaráz meg semmit egy nép történelméből, hanem maga szorul magyarázatra” (idézi Hunyady, uo. 38.).

3. A modern szociálpszichológiában - a hatvanas évektől kezdve – egyre nagyobb hangsúlyt kapott a *csoporthoz* konfliktusok, *viszonyok*, sztereotípiák és előítéletek kutatása.⁶ Ebből a szempontból igen tanulságosak Bibó klasszikus elemzései, amelyek jól illeszkednek későbbi, egészen más kontextusban kidolgozott későbbi szociálpszichológiai szemléletmódokhoz és elméletekhez is. Például az *Elit és szociális érzék* című tanulmány (Bibó 1986a) elemzése az elit öngigazolási szükségletéről nagyon is mély elemzése annak, ami később - sokkal elvontabb formában - a kognitív diszsonancia elméletében került kifejtésre. (*Festinger*, 2000). Vagy a *Zsidókérdés* tanulmány igen árnyalt képet fest az antiszemita előítéletek csoporthoz történelmi, illetve csoporthoz okairól és következményeiről, nagy figyelmet szentelve azoknak a társadalomlélektani összefüggéseknek, amelyek „zsidók” és „magyarok” konfliktusainak dinamikáját, a két csoport egymásról alkotott torz elképzeléseit meghatározzák, zsákutcába sodorva az asszimiláció folyamatát. Ugyanakkor *Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában* című írásában *Gyáni Gábor* joggal mutat rá arra, hogy Bibó nem szakított „a zsidó–magyar mint két külön történelmi entitás fogalmával ... amit eredetileg Németh Lászlótól vett át, s amit Erdei szociológiai 'átiratában' tett végül magáévá. További kérdések hosszú sorát veti fel ugyanakkor, hogy mennyiben ítélte meg helyesen Bibó és számos eszmetársa a hazai zsidó asszimiláció történeti útját, amikor elvi ítéletet alkotott az integráció tényleges esélyeiről.” (Gyáni 2011)

⁵ Bibó alkat-fogalmáról, Szekfűhöz és Németh Lászlóhoz való viszonyáról lásd részletesebben: Dénes 1999.

⁶ Lásd például az *Előítéletek és csoporthoz viszonyok* c. kötetet. (Csepeli [szerk.] 1980.)

4. Az 1956-os forradalom néhány tanulságát levonó *Elvi tisztázás*-ban Bibó rámutat a történelmi materializmus korlátaira, többek között arra, hogy figyelmen kívül hagyja az olyan lélektani vagy társadalomlélektani motívumokat, „amilyenek a hatalomvágy, a dicsőségvágy, a szabadságvágy, vagy olyan komplikáltabb tényezőkről, mint a vallás, jogrendszer vagy alkotmánysszervezet, melyek a történelem folyamán a legkülönbözőbb variációkban válnak hol itt, hol ott döntő tényezőkké. [...] A történelmi materializmus történetszemléletének elégtelensége ma már olyan közhely, hogy elég utalni rá: amióta pedig megtudtuk, hogy a Szovjetunió utolsó évtizedeit nem az tette pokollá, hogy a szovjet termelőerők sztálinizmust hoztak létre, hanem az, hogy Sztálin szerette a tömjénezést és üldözési mániában szenvedett, azóta a csalhatatlanság legfőbb moszkvai központja maga szabadított fel arra, hogy a történelem döntő tényezői között a közvetlen emberi momentumok létezését is tudomásul vegyük.” (Bibó 1990, 143-144).

„A közvetlen emberi tényezőknek” – így mindenekelőtt az érzelmeknek – a történelmi és *politikai folyamatokban*, illetve eseményekben játszott szerepe a modern pszichológiai kutatásokban is előtérbe került. Az újabb megközelítésekre jó példa *Françoise Sironi* francia pszichológus *A kollektív erőszak pszichológiája* című könyve, amely részletesen foglalkozik a politikai érzelmekkel is. (Sironi 2007). Ezek a szerző szerint magukba foglalják a politika által *kiváltott* emóciókat éppúgy, mint azokat az érzelmeket, amelyek a politikát *alakítják*. A politikai érzelmek legfőbb sajátossága, hogy igen tartósak lehetnek, erejük még a nemzedékek váltakozásával sem feltétlenül csökken. Ugyanakkor könnyen mobilizálhatók, instrumentalizálhatók, manipulálhatók különféle, határozott szándékokkal és célokkal fellépő rendszerek, mozgalmak vagy politikusok által. Manipulációra legalkalmasabbak a negatív érzelmek, mint például a bosszúvágy, a gyűlölet, a harag, a megalázottság, a félelem, a szorongás vagy a frusztráció érzése. Mindezek felkeltésének – ha nincs hatékony ellenerő, amely ezt megakadályozza – következménye lehet a kollektív erőszak eszkalációja.

A kollektív erőszak lényege Sironi szerint a szándékos trauma-okozás, amely a fizikai megsemmisítéstől és kínzástól az identitás fenyegetésének vagy megfosztásának különféle technikáig terjedhet. A kollektív erőszak mély nyomokat hagy az egyének és a csoportok, illetve az egész társadalom kollektív emlékezetében, megdermedt és zárványszerű objektumok formájában élhet tovább. Hatásuk továbbadhat a nemzedékek közötti áthagyományozás révén, és mint Sironi írja, „sokáig szunnyadva lappanghatnak a felszín alatt, hogy sok évvel a kiváltó események után hirtelen, vagy fokozatosan újra megmutatkozzanak.”

A kollektív erőszak hatása a politikai érzelmek kiváltásán keresztül érvényesül. „A politikai emóciók az egyén élettörténete és a kollektív (kulturális, politikai, vallási, szociális) történelem érintkezési felületein keletkeznek. [...] A politikai emóciók észrevétlenül, de annál erőteljesebben strukturálják modern gondolkodási módjainkat. Markánsan alakítják jövőnket, éppúgy, mint egyéni élettörténetünk, vagyis az affektusok és intim tapasztalatok negatív hatásait előidéző eseménysorok. Az efféle események nem feltétlenül váltanak ki pszichopatológiát. Ugyanakkor a pszichoterápia folyamatában minden alkalommal megmutatkozik az emberi sorsra tett hatásuk jelentősége, hiszen mindannyian megélünk politikai emóciókat, és valamennyiünk életét áthatja a kollektív történelem.”⁷

Bibó egész életműve tiltakozás a kollektív erőszak ellen, „a hatalom humanizálása” nevében. Személye, fellépése, egész habitusa mögött mindig felfedezni véltem „társadalomterapeutát” - Balog Iván kifejezésével a „szociálpszichoterapeutát”-, aki felvilágosító hevülettel, egyszersmind kifogyhatatlan türelemmel próbálja meggyőzni a társadalom tagjait, s különösképpen a társadalom vezetésére hivatott elitet arról, mi a „helyes” és a „jó”, hogyan kellene szembenéznünk hazugságainkkal, önbecsapásainkkal, a kompromisszumokból, hamis realizmusból eredő hamis konstrukcióinkkal; s vajon hogyan lehetne feloldani a „túlfeszített lényeglátásból” eredő görcsöket. A „szociálpszichoterapeuta” szerepköréből következik, hogy – mint Balog Iván írja - aki ilyesmire vállalkozik, „annak muszáj egyfajta definícióval rendelkeznie arra nézvést, hogy mi reális és mi minősül kényszerképzetnek, mi az egészség és mi a betegség.” (Balog 2004, 87).

Az a fajta társadalomterapeutai szerep (amely egészen más összefüggésben Mérei Ferencre is jellemző volt) napjainkra, a globalizáció korában, a központi tekintély, a „Nagy Másik” eltűnése után elavult tűnik, és talán már a maga korában is az volt - egy elkésett XIX. századi jelenség. De a szövegek, amelyeket Bibó produkált, személyétől függetlenül élnek tovább élik a maguk életét, archiválódnak, felébresztve egyúttal - *Jacques Derrida* kifejezésével – az „archívum kínzó vágyát”, amely sohasem engedi befejezetté és véglegessé tenni az archívumot, mivel újabb és újabb szövegek, rétegek, használatok, értelmezések rakódnak rá. Ez „az archívum sohasem zárul le. A jövő révén újra nyitottá válik.” (Derrida – Ernst 2008, 66.)

⁷ A könyv 2012-ben jelenik meg magyarul a Göncöl Kiadónál. Az idézetek Bárdos Miklós még kéziratban lévő fordításából származnak.

IRODALOM

- Balog Iván 2004. *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában: Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Argumentum, Bp.
- Balog Iván 2007. „*A magyar hisztéria*”. Élet és Irodalom. Január 5.
- Bibó István 1941. Künkel, Fritz: *A közösség* [recenzió]. Szellem és Élet, (5), 1: 34–38.
- Bibó István 1986a. *Elit és szociális érzék*. In: Válogatott tanulmányok. I. kötet: 1935–1944. Vál.: Huszár Tibor. Magvető, Bp. 221-242.
- Bibó István 1986b. *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: Válogatott tanulmányok. I. kötet: 1935–1944. 297–603.
- Bibó István 1986c. *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: Válogatott tanulmányok. IV. kötet: 1945–1949. 621–798.
- Bibó István 1990. *Fogalmazvány. 1956 október 27-29*. In: Válogatott tanulmányok. IV. kötet: 1935–1979. Vál.: ifj. Bibó István és Huszár Tibor. Magvető, Bp. 139-156.
- Botond Ágnes 1998. *Pszichohistória - avagy a lélek történetiségének tudománya*. Tankönyvkiadó, Bp.
- Csabai Márta 2007. *Tünetvándorlás. A hisztériától a krónikus fáradtságig*. József Műhely Kiadó, Bp.
- Csepeli György (szerk.) 1980. *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.
- Csepeli György 2001. *Bibó István antiszemitizmus-elméletének eredetisége és újdonsága. Jelkép* 2001. 4. 3-17.
- Dénes Iván Zoltán 1999. *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfü Gyulával*. Osiris, Bp.
- Derrida, Jacques–Ernst, Wolfgang 2008. *Az archívum kínzó vágya – Archívumok morajlása*. Kijárat Kiadó, Bp.
- Erős Ferenc 1994. *Bibó István társadalomlélektani előfeltevéseiről*. In: A válság szociálpszichológiája. T Twins, Bp. 11–20.
- Erős Ferenc 2007. *Trauma és történelem*. József Műhely Kiadó, Bp. 3-26.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés és oral history*. In: Gyáni G.: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Bp. 128-144.
- Gyáni Gábor 2011. *Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában*. Holmi 8. sz. <http://www.holmi.org/2011/08/gyani-gabor-az-asszimilaciokritika-bibo-istvan-gondolkodasaban>
- Hunyady György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kiss Zsuzsanna 2011. *A gonosz nyomában – a náciizmus lélektani magyarzatai*. BUKSZ (Budapesti Könyvszemle), 1. sz. 37-48. old
- Lackó Mihály 2001. *A Széchenyi-értelmezésekről: lélektan és szövegtan*. In: Lackó Mihály: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. L'Harmattan, Bp. 43-66.
- Lust Iván 2009. *Vágy és hatalom*. Lélekben Otthon Kiadó, Bp.
- Mérei Ferenc 1947. *Az együttes élmény*. Officina, Bp.
- Runyan, W. M. 1998. *Vita a pszichobiográfiáról*. In: Hunyady György: (szerk.) Történeti és politikai pszichológia. Osiris, Bp. 305–339.
- Virágh Szabolcs 2011. *Trauma és történelem találkozása. Emlékezet, reprezentáció, rítus*. BUKSZ (Budapesti Könyvszemle), 23. 2. sz. 161-170